

HERMANN RÓBERT

OTT VOLT-E TELEKI SÁNDOR A SEGESVÁR-FEHÉREGYHÁZI ÜTKÖZETBEN?

■ A Petőfi Sándor eltűnéséről, illetve haláláról szóló, némi hitelt érdemlő visszaemlékezéseknek van két állandó elemük: az egyik szerint az illető szerző beszélt (utoljára) a költővel; a másik szerint az illető szerző majdnem megmentette Petőfit, de aztán különböző tényezők miatt ez mégsem sikerült neki. Az 1849. július 31-ei segesvár-fehéregyházi ütközetről szóló tucatnyi leírás között ugyanakkor van egy, amely ugyan már több mint 130 éve napvilágot látott, azonban sem a had-, sem az irodalomtörténet-írás nem foglalkozott különösebben a forrásértékével, holott mindkét elemét megtaláljuk benne. Ez Teleki Sándor gróf, ezredesnek, Petőfi barátjának, „az erdélyi összes hadsereg főfelügyelőjének” 1888-ban megjelent visszaemlékezése, az *Utolsó találkozásom Petőfi Sándorral*.

Teleki szerint Bem az ütközet végén, amikor már látta, hogy a dolgok kezdenek rosszra fordulni, s Kemény Farkas ezredes Marosvásárhely felől várt hadoszlopa nem mutatkozik, arra utasította őt, hogy a marosvásárhelyi úton elindulva keresse meg Keményt, s mondja meg neki, siessen Héjjasfalvára, mert ő hátrálni kénytelen, s Héjjasfalván túl vesz állást.

Majd így folytatja:

„Menet a lejtőn Petőfivel találkozom, vázszonzubonyban volt, gyalog, lassan lépdegélt fölfelé, kardját bot helyett használta.

Megálltam.

– Hová mégy? – kérde.

– Az öreg úr [Bem] küld Kemény Farkas után, jöjj velem.

– A csatát csak nem hagyom itt.

– Mit csinálsz te itt gyalog?

– Hiszen lovam nincsen, csak nem kutyagolok utánad.

– Török (ordinanc káplárom volt, híres Vilmos-huszár, ma is él Fehérgyarmaton) leszáll, te jössz az ő lován, ő meg felül egy másik lovamra, s jön utánunk.

– Nem bánom.

Kardját derekára kötötte, Török leszállt a lováról, ama pillanatban, mikor a kengyelbe akarta tenni a lábát, meggondolkzott.

– Nem megyek, druszám, nem hagyom itt a csatát.

Katonaember, kivált csatában, nem változtatja szavát; Cambronne híres mondását: az öreg gárda meghal, de nem adja meg magát, Hugo Victor másképp kommentálta; én is olyat mondtam neki, amit ide nem írhatok.

Így váltunk el egymástól, s ez volt utolsó találkozásom Petőfivel.”

Az 1888-ban megjelent visszaemlékezés – amennyire tudható – nem keltett különösebb visszhangot; az egymással oly szívesen vitatkozó vélt és valós szemtanúk, profi és amatőr kutatók egyike sem foglalkozott vele. Jellemző, hogy Ferenczi Zoltán sem a Petőfi-monográfiában, sem a Petőfi eltűnésének irodalmáról szóló kötetében nem említi. Ugyanígy mellőzte Gyalóky Jenő a segesvári ütközetről szóló tanulmányában. Igaz, a szöveg ekkor még csak hírlapi közlésben volt hozzáférhető, s Gyalókyknak többé-kevésbé megalapozottan rossz véleménye volt a Petőfi halálát tárgyaló irodalomról.

Dienes András a *Petőfi a szabadságharcban* című monográfiájában nem foglal állást, de megjegyzi, hogy „ebben az utolsó – Teleki szerint a segesvári csatáéén történt – találkozásban – nagyon sok egészen hihetetlen részlet van, már magában véve az, hogy Teleki részt vett a segesvári ütközetben – nevérol hallgat az ütközet gazdag irodalma. De Marosvásárhelyen ott volt, tehát így láthatta Petőfit a vászon zubonyában.”

Hatvany Lajos az *Így élt Petőfi* című, három kiadást megért emlékezés-gyűjteményében teljes egészében idézi a Teleki által megörökített párbeszédet. Petőfi két mondatát kommentálja is. „A csatát csak nem hagyom itt.” Erről azt írja: „Ez már Petőfi hangja!” Petőfi utolsó mondatáról („Nem megyek, druszám, nem hagyom itt a csatát”) pedig lelkesülten így ír: „Ez is olyan frázismentes kijelentés, melyet bizvást tulajdoníthatunk Petőfinek.”

Mikó Imre a Dávid Gyulával közösen írt, szintén két kiadást megért *Petőfi Erdélyben* című munkájában így vélekedik: „A je-

lenet drámái. A baj csak az, hogy Teleki Sándor a segesvári csatában nem vett részt.”

Teleki pályafutásának egyik legjobb ismerője, Csetri Elek az általa összeállított Teleki-emlékiratválogatásból (*Emlékezzünk régiekről*) ezt az írást kihagyta. A kötethez írott bevezetőjében ugyanakkor úgy fogalmaz, hogy Teleki „valószínűleg nem vett részt a véres segesvári csatában sem. Egyike lehetett azon futároknak, akiket a válságos helyzetben levő Bem kisdied serege megsegítésére Kemény Farkas hadtestéért menesztett.” Azaz Csetri nem zárja ki, hogy Teleki visszaemlékezésének történeti szempontból „lényeges” eleme igaz lehet. A Teleki 1848–1849-es működéséről közel húsz évvel később írott tanulmányában meg sem említi a segesvári ütközetet, azaz voltaképpen megkerüli a kérdést.

Kerényi Ferenc nem említi magát a találkozást, ugyanakkor Teleki emlékirata alapján tényként kezeli azt, hogy Bem az ütközet végén Telekit Keményhez küldte. Mi több, ezek alapján joggal csodálkozik azon, hogy ha Kemény valóban jelentette volna Bemnek, hogy – miként ez August Heydte őrnagy 1854-ben írott, Petőfi halálával kapcsolatos jelentéséből következik – csak 1-jén vagy 2-án ér Marosvásárhelyre, Bem miért erőltette aznap az ütközetet.

Teleki 1848–1849-es működésének részletei még feldolgozatlanok, de nagyszámú jelentése és egyéb irata alapján útvonala viszonylag jól követhető. Annyi bizonyos, hogy július 11–28. között – leszámítva azt a néhány napot, amikor a Damaszkín György ezredes vezette beszercei hadosztály csapatainak visszavonulása miatt elhagyta a várost – Teleki Marosvásárhelyen tartózkodott.

Mindezek alapján nem zárható ki, hogy Teleki – mint a hadseregellátás fő felelőse – elkísérte Bemet az ütközetbe, annál is inkább, mert ha Bem csapatai ott győznek, nyilván a hadsereg mellett lett volna a helye. Önmagában az a tény, hogy egyetlen kortárs sem említi az ütközetben részt vevők között, nem jelent semmit, hiszen más, Bem törzséhez tartozó személyek részvételéről is általában csak onnan tudunk, hogy az illetők megírták a visszaemlékezésüket. A szemtanúk többsége az ütközet nagy részét egy-egy jól behatárolható területen töltötte, azaz nem is igen találkozhatott Bem környezetével.

A visszaemlékezés többi részével kapcsolatban azonban már lehetnek bizonyos kételyeink. Teleki szerint Bem június végén vagy július elején a tekei főhadiszállásról küldte őt Kolozsvárra s nevezte ki az erdélyi haderő élelmezési, folszerelési és lőszerkészítési főfelügyelőjévé. Közli is az ezzel kap-

csolatos rendeletet, de dátum nélkül. Bem egy július 1-jén Kossuthhoz intézett jelentéséből azonban kiderül, hogy a kinevezés dátuma július 1-je, helyszíne pedig valóban Teke volt. Teleki ezt követően – emlékirata szerint – Kolozsvárra ment, ami szintén igazolható: július 6-án onnan küldött jelentést Kossuthnak. Itt kapott Bemtől egy, a moldvai betörést követően, Kézdivásárhelyről keltezett rendeletet, hogy mielőbb Marosvásárhelyre menjen: „...e parancsokat vétele után rögtön elindultam, és július 29-én jelentettem magam a tábornoknál”

Itt viszont már némi hiba van a kréta körül, ugyanis Teleki már július 11-én Marosvásárhelyen volt, s július 19-én és 20-án is innen küldött jelentést Bemnek, és tudunk július 21-én itt kiadott intézkedéséről is. Amikor a Damaszkín György ezredes vezette beszercei hadosztály július 24-én Sáromberkéről – Marosvásárhelyt kikerülve – Erdőszentgyörgyre tette át főhadiszállását, valószínűleg Teleki is elhagyta a várost. De miután az orosz Grotenhjeml-hadosztály nem üldözte Damaszkín csapatait, Teleki is visszatért. Július 28-án innen írt lelkes hangvételű beszámolót az időközben Nagyváradra távozott Dobozy István maroszeiki kormánybiztosnak arról, hogy Bem aznap délután 3 órakor megérkezett a városba, s ez „minden ember kebelét bátorással villanyozta át”. Tudatta továbbá, hogy útban van, s másnap megérkezik „nyolcezer főből álló serege az ellen megsemmisítésére”.

Teleki emlékirata szerint miután jelentkezett Bemnél, a tábornok utasította, „hogy az élelmezést, minden l[ő]sz[er]készletet Segesvár felé” indítsa, „a legnagyobb gyorsasággal”, személyes felügyelete alatt, s Székelykeresztúron várja be őt. Teleki ki is adta az ezzel kapcsolatos rendeleteket, és elindította a szállítványokat. Közben az utcán találkozott Petőfivel, ami nyilvánvalóan csak július 29-én történhetett, mert a költő aznap érkezett meg Marosvásárhelyre. Petőfi elkísérte őt a szállására, ahol kedélyesen beszélgettek. Rövidesen Bem magához rendelte Telekit.

Az elbeszélés itt lényegében megszakad, Teleki átugorja július 30. eseményeit, szövegéből nem derül ki, hogy ő maga már 29-én vagy csak 30-án indult-e el Székelykeresztúrra, s hogy a 30-áról 31-ére virradó éjszakát hol töltötte. Tudjuk, hogy Bem július 30-án hajnalban indult el Marosvásárhelyről, s Székelykeresztúron éjszakázott. Elképzelhető, hogy Teleki már 29-én útnak indult, mindenesetre Gyalóky Lajos vezérkari százados visszaemlékezésében nem említi, hogy a főhadiszálláson találkozott volna vele. Székelykeresztúrnál tovább aligha in-

díthatta a szállítmányokat, hiszen a hadsereg élelmiszer- és lőszerkészletét az ellen-séghez közeledve istenkísértés lett volna a csapatok előtt vonultatni.

Teleki emlékirata július 30-ával, pontosabban 31-ével folytatja az események elmondását, ugyanis ahogy Bem Marosvásárhelyre érkezését egy nappal későbbre, úgy a segesvári ütközetet egy nappal korábbra, azaz július 30-ára datálja. A csataleírás enyhén szólva sablonos és pontatlan: „A csata megkezdődött, aránytalan erővel folyt, mi kevesen, ők légió, ők támadnak, mi visszaverjük, és ez ismétlődik többször. Bem leszáll lováról, a székely üteghez megy, céloz, s Szkarjatyin elesik. Lőnek gyorsan, szaporán, szakadatlanul. Az ágyúk kimelegednek, s rendre hasadoznak; Gábor Áron öntötte őket harangokból...”

Nos, tudjuk, hogy a nyomasztó orosz túlerő ellenére az ütközet első szakaszában nem Lüders orosz gyalogsági tábornok, hanem Bem csapatai voltak a támadók. Azt, hogy Bem irányozta volna a Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagyot, az orosz csapatok vezérkari főnökét halálosan megsebesítő lövést, először Lengyel József említette 1860-ban: „A legelső lövést egy 6 fontos ágyúból Bem tábornok tette, ő maga célozván lóhátról, s ez ejté el a kémszemléző kozák tábornok Szkáriátint.” Lengyel azonban nem volt szemtanúja az esetnek, lóról pedig semmilyen ágyút nem lehet irányozni; nem is beszélve arról, hogy a korabeli lövegekkel nem lehetett pontosan célzott lövést leadni, bármekkora mestere is volt Bem a tüzérségnek. Ezt a történetet – immáron nem lóról, hanem gyalog történió irányzással – Haller Ferenc gróf is elmondta Thaly Kálmánnak, aki 1860-ban meg is írta a *Vásárnapi Újságban*. A Bem által történió irányzást éppen Teleki emlékezése megjele-nésének évében cáfolta meg Gyalóky Lajos, s nem tud róla a segesvári ütközetben harcoló székely lovasütegben szolgáló Dáné Károly tüzemester sem.

A Gábor Áron-féle ágyúk megrepedésére és a harcvonalból történió kivonására délután 1 óra tájban került sor. Teleki szerint ezt követően az oroszok kétfélelő túlszárnyalták a magyar sereget, mire Bem, ezt látva, a következőt parancsolta neki: „Menjen a Vásárhelyre vezető úton mindaddig, míg Kemény ezredest találja, fogja föl, s mondja neki, hogy siessen Héjjasfalvára, én hátrálni vagyok kénytelen, mert itt körülvesznek; Héjjasfalván túl veszek állást, erőltetett menetben siessenek, még nincsen semmi elveszve.”

Bem csapatainak utolsó támadási kísérletére délután 4 és 5 óra között, az orosz lovas-ság rohamára pedig nagyjából délután 5

és este 7 óra között került sor. Ha a Teleki visszaemlékezésében leírtakat komolyan vesszük, Teleki délután 5 óránál előbb nemigen indulhatott volna el; ekkor viszont a dombról lejőve aligha találkozhatott az ekkor bizonyíthatóan Fehéregyházán, a faluban lévő költővel.

Magával a Bem által adott utasítással is gond van. Mint Gyalóky Jenő kutatásaiból tudjuk, Bem haditerve egy három irányból történió támadásra épült: az általa vezetett (fő)oszlopnak Székelykeresztúr, Kemény Farkas ezredes Kolozsvárról hozott csapatainak Marosvásárhely, Dobay József alezredes különítményének pedig Kőhalom felől kellett volna támadnia. Azaz semmi értelme nem lett volna annak, hogy Teleki a Marosvásárhely környékén sejtett Keményt kerülő úton lehozza Héjjasfalváig, amikor annak a Marosvásárhely–Segesvár főúton kellett volna támadnia. Ha pedig Bem – amiként ez történió – a (várható) vereség után Nagyszeben ellen akart támadni, akkor Kemény csapatainak jobb volt Marosvásárhelyen maradniuk, hiszen onnan gyorsabb és egyenesebb úton juthatott el Nagyszebenhez, mintha Héjjasfalváról fölöslegesen újra meg kellett volna tennie a Marosvásárhelyre vezető utat.

Kételyeinket tovább növeli az, hogy Teleki a történetet rövidebb formában már több mint tíz évvel korábban, az *Aradon* című visszaemlékezésében megírta, s ez kötetben már 1882-ben megjelent. Ebben a segesvári ütközetéről a következőket írja: „Bem Erdélyben elvesztette a segesvári csatát; látván, hogy minden ponton túl van szárnyalva, egy célra összpontosítá ütegeit, s a muzsika tábornokra lövetett; Szkarjatyin elesett. [...]”

A csata kezdetén magához parancsol a vezér, s azt mondja:

Menjen Ön a héjjasfalvi úton Vásárhely felé. Kemény ezredest fogja ütközetben találni csapatjával, fogja fel s hozza ide, én addig tartom magamat, vagy hátrálok Vásárhelynek.

Ekkor láttam Petőfit utoljára. Hívtam, jönne velem, azonban nem akarta a csatát ott hagyni. Mi történió vele, ki tudja megmondani.

Keményt csakis Vásárhelyen találtam, emberei ki voltak merülve, pihentetett.

Nyargoncot küldtem a tábornokhoz, megírák, hogy Keményre ne számítkson. Azon éjjel Bem is Vásárhelyre érkezett, magához rendelt.”

Nos, míg az 1887-es visszaemlékezés az ütközet második felére – végére teszi Teleki Keményhez indítását, az 1876. évi az ütközet elejére. Szkarjatyin halálos megsebesülése az ütközet kezdetén történió, ahogy azt Teleki 1887-ben helyesen írja; 1876-ban ugyanezt még az ütközet végére